

L'extermini dels jueus: historiografia i opinió pública a Alemanya

per Michel Leiberich

"A Alemanya s'executarà un drama al costat del qual la Revolució Francesa serà només un idil·li innocent."

Heinrich Heine en 1835

Introducció

El crític anglès C. R. Browning subratlla en 1992 que la utopia racista de l'Alemanya nacionalsocialista no es pot qualificar d'«utopia bàrbara», perquè «no van ser les hordes d'Atila o Gengis Khan les que van intentar convertir aquesta utopia en realitat. Pel seu nivell cultural, administratiu o científic-tecnològic, Alemanya era el país més avançat i "modern" de l'Europa occidental: un model de la civilització occidental».¹ I Josep Fontana afegeix² «avui, quan una bona part del bagatge racial nazi està reapareixent a Europa, al cap de cinquanta anys de la seva derrota aparent, sembla que hem de malfiar-nos que el "progrés" sigui el resultat natural i obligat del curs de la història humana, ni que sigui en el terreny de les idees, i a témer que potser aquesta reaparició del racisme i del feixisme sigui un element obligat del mateix model de creixement econòmic "modern".»

El debat a l'entorn de l'aparició del nazisme alemany i de les seves conseqüències continua essent de màxima actualitat. En efecte, les qüestions de si 1933 i el seu resultat, Auschwitz, són fenòmens específicament alemanys o esdeveniments lligats al nostre creixement econòmic qualificat de modern, si aquests esdeveniments es poden reproduir en un altre lloc del món, en una altra societat, si amb Auschwitz hem tocat el fons de l'horror o si es pot imaginar quelcom de pitjor, molesten el discurs eurocomunitari de l'etern i inevitable progrés sense límits, reservat evidentment al món occidental.

A la informació periodística de l'Estat espanyol, que és tan sensible a aquesta lògica eurocomunitària, li agrada presentar l'actual Alemanya com el far de la modernitat europea, com el país més avançat d'Europa, un país políticament i econòmicament estable, la «locomotora econòmica», culturalment puixant; en

1. C. R. BROWNING, «Barbarous Utopia», *Times Literary Supplement*, 20 de març de 1992, p. 5. Es tracta d'una crítica del llibre de Michael BURLEIGH i Wolfgang WIPPERMANN, *The racial state. Germany 1922-1945*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991. Citat per Fontana, nota següent, 120.

2. J. FONTANA, *La història després de la història. Reflexions i elements per a una guia dels corrents actuals*, Barcelona-Vic, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives - Eumo Editorial, 1992, 120.

resum, un exemple per a tots els que volen apropar-se amb una velocitat cibernètica a l'Europa futura, país de Xauxa de la llibertat, de l'economia sense límits i de l'ecologia definitivament preservada.

Quan hom coneix les dificultats econòmiques, polítiques i d'identitat que esquincen Alemanya, aquests maniqueïsmes fan riure, però afortunadament de vegades aquesta desinformació organitzada falla. Al seu pas per Barcelona l'octubre de 1997, l'actor alemany Udo Samel declarava al diari *Avui*³ «des de la Segona Guerra Mundial, amb l'assassinat dels jueus, van matar la cultura, i Alemanya encara no se n'ha recuperat». Adorno afirmava en 1959 que la societat alemanya necessita, amb urgència, una «Aufarbeitung der Geschichte», un reciclatge mental de la història, un «*Bewußtmachen der Geschichte*», una conscienciació de la història. Però, com ho mostren els últims grans debats historiogràfics, aquest procés encara no ha acabat.

Per utilitzar una metàfora, hom podria dir que Alemanya continua vivint amb la seva psicosi, la qual provoca desequilibris i tensions múltiples a tots els nivells de la societat. Al centre d'aquesta psicosi històrica s'hi troba Auschwitz, símbol de la «*shoa*»,⁴ peça clau irreversible. Però hi trobem també el record de Weimar, del pangermanisme i de Guillem II, de Bismarck, de 1848, de la lluita contra Napoleó, tot el recorregut històric que els historiadors alemanys anomenen «*Sonderweg*», és a dir el camí particular o diferent, recorregut històric que distingiria sensiblement la història alemanya de la dels seus veïns.

Des dels anys 60, els historiadors alemanys, sobretot els de l'escola de Bielefeld, admeten que Alemanya va ser a partir de la meitat del segle XIX un país econòmicament i administrativament modern, però (i per a ells això és fonamental) que havia viscut al mateix temps un «dèficit democràtic» que va provocar un retard important en el desenvolupament de la cultura política del país. L'origen d'aquest dèficit democràtic es trobaria en una mena de desenvolupament desigual de la societat. Aquest «*Sonderweg*» històric seria un dels elements que explicarien la lliscada cap al feixisme i cap a Auschwitz. Aquesta tesi del «*Sonderweg*», que té un aspecte francament determinista, és fonamental per a comprendre els últims grans debats alemanys.

El començament del «Sonderweg»: la formació del sentiment nacional alemany

Alguns estudis remunten el «*Sonderweg*» fins a Luter i la guerra dels camperols, però la majoria associen el seu començament amb l'aparició de la idea d'una nació alemanya a finals del segle XVIII i començament del XIX.

A aquesta època, la «unió sagrada» entre patriotes i nobles alemanys, units per a combatre Napoleó, França i, per extensió, els valors de la Revolució Francesa, afavoreix un sentiment antifrancès generalitzat que marca profundament el primer

3. *Avui* 21 d'octubre de 1997.

4. Prefereixo utilitzar el terme «*shoa*», destrucció, al terme sinònim «holocaust», que significa en hebreu sacrifici.

patriotisme alemany. Aquest patriotisme es buida ràpidament dels seus elements progressistes, humanistes i solidaris, idees que molts patriotes consideren franceses i per tant «*undeutsch*», no-alemanyes, i es torna cap a lògiques irracionalistes i egocèntriques.⁵

La nació alemanya, imaginada abans de 1848 pels patriotes i liberals, és una nació sense estat; però no en el sentit com l'entén la historiografia catalana. No es tracta d'una nació sotmesa a un Estat-nació que rebutja reconèixer-la, sinó d'una nació «amb massa estats». En efecte, la idea d'una nació alemanya apareix progressivament sobre el puzzle de centenars d'estats, de ciutats lliures i de territoris eclesiàstics, regits pel dret diví de les dinasties i amb fronteres que no corresponen a cap realitat ni lingüística, ni ètnica, ni nacional en el sentit modern del terme, ni tampoc a cap necessitat econòmica.

En aquesta situació, els patriotes no exigeixen cap frontera precisa, sinó una Alemanya «tan lluny com soni la llengua alemanya», «*Soweit die deutsche Zunge klingt*», i la unitat de la «*Kulturnation*». Aquesta referència a la llengua i a la cultura, tot i que sembla simple i clara, no dona cap informació sobre l'espai i el territori que hauria d'ocupar aquesta nova Alemanya. A més, contràriament a l'espai català, l'espai germanòfon no té cap frontera lingüística ben definida.⁶

L'aparició d'un nacionalisme excoent abans d'hora i la imprecisió en la delimitació del territori són les dues particularitats més importants del nacionalisme alemany naixent. Alguns historiadors alemanys hi veuen els primers indicis d'un camí que conduirà al pangermanisme annexionista i, per què no, a la Segona Guerra Mundial.

La treva implícita entre la noblesa alemanya i els patriotes es trenca lògicament després del Congrés de Viena del 1815. Durant aquesta època, de 1815 fins a 1848, es va formar, als països germànics, un discurs patriòtic plural, que va des de les tendències ja evocades fins a idees solidàries amb els patriotes d'altres països, els discursos dels «joves», o fins a ideologies que donen suport a la solidaritat social influïdes pel jove Marx. Però, malgrat la repressió de la restauració, la «coexistència entre monàrquics i liberals» pren noves formes en el curs de la creació de les «*Zollverbände*», unions duaneres, durant els anys 30.

Després del fracàs de la revolució del 48, aquesta «coexistència», no tan pacífica, entre nobles i liberals es converteix en un compromís de *facto*: els monàrquics conserven el poder polític i els liberals obtenen el dret i l'obligació de promoure l'expansió econòmica. No assistim a una «ocupació de l'Estat monàrquic», com descriu Borja de Riquer en el cas espanyol.⁷ L'Estat monàrquic alemany continua intacte, però cedeix el poder econòmic als liberals. Els liberals es conformen perfectament amb aquesta situació utilitzant el poder polític dels nobles com a baluard contra els «excessos» dels demòcrates, els quals temen més que no pas

5. Vegeu alguns dels escrits de Johann Gottlieb Fichte, Ernst Moritz Arndt o Heinrich von Kleist.

6. El que no és el cas des de 1945.

7. B. DE RIQUER I PERMANYER, «Aproximació al Nacionalisme espanyol contemporani», *Iles. Jornades de Debat, Orígens i Formació dels Nacionalismes a Espanya*, Edicions del Centre de Lectura, Reus, 1994, 251.

el conservadorisme dels prínceps. Aquí hi ha també diferència i similitud amb el cas espanyol, car en efecte les elits polítiques i militars espanyoles semblen dominades per la mateixa por en 1843.⁸

El «compromís», que durarà fins a 1918, esdevé una evidència amb la «*Kleindeutsche Lösung*», amb el camí cap a una «Petita Alemanya» sota la direcció de Prússia i amb l'exclusió d'Àustria a partir dels anys 50 i es torna una realitat constitucional amb la creació de l'imperi bismarckià el 1871.

Borja de Riquer explica la feblesa de la consciència d'identitat nacional a l'Estat espanyol per «la reduïda acció nacionalitzadora feta des de l'estat» i per «la no-sincronització o les disfuncions» en tres marcs diferents: en la construcció d'un nou estat unitari a través de la centralització territorial, jurídica i administrativa, en el desenvolupament econòmic i la modernització social i cultural dels diferents territoris, i finalment en la creació d'un consens polític democràtic.⁹ La comparació amb el cas alemany és interessant. La construcció de l'Imperi, que és a la vegada federació de monarquies i estat unitari, es fa d'una manera antidemocràtica, però en canvi, el règim imperial gaudeix d'un prestigi inqüestionable dins de les capes liberals. En efecte, la dinàmica del compromís va permetre la realització de la unitat alemanya, d'una manera imperfecta, però provisionalment acceptable, i també va crear les bases d'un èxit econòmic incomparable, almenys fins al final dels anys 70. La qüestió de la modernització social i cultural és encara més complexa. S'hauria de definir amb exactitud la noció de modernització, car en aquest cas sembla que hi ha modernització amb inclusió de valors eixits del món feudal, un fenomen particularment típic en el cas alemany. Contràriament al que passa a l'Estat espanyol, l'acció nacionalitzadora de l'estat coneix un franc èxit, però, i això és fonamental, sota la forma ultraconservadora bismarckiana.

L'administració, l'exèrcit, l'escola, l'Església protestant i, a partir dels anys 80, també l'Església catòlica, difonen la «versió normalitzada» del missatge nacionalista que penetra a totes les capes socials, excepte els obrers (almenys fins a 1914), i també a totes les regions, dialectalment i culturalment sovint molt diferents. Aquí cal rectificar l'opinió errònia que el federalisme hauria facilitat la integració d'aquestes diferències. Les fronteres dels estats federals alemanys, tant les de l'Imperi com les d'avui dia, no corresponen ni a realitats culturals, ni lingüístiques, ni dialectals,¹⁰ ja que són fronteres d'origen dinàstic. No corresponen, doncs, a «fets diferencials».

La codificació del missatge nacionalista és gairebé exclusivament obra dels universitaris i especialment dels historiadors afins a les tesis prussianes,¹¹ els quals seran anomenats més tard la «*Kleindeutsche Schule*», l'escola germanoprussianiana.

8. B. DE RIQUER I PERMANYER, «La faiblesse du processus de construction nationale en Espagne au XIXe siècle», *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, París, 41-2, abril-juny, 1994, 355.

9. B. DE RIQUER, Aproximació..., 253-254.

10. L'estat de Baviera per exemple, inclou dialectes bavaresos, franconians i suabis molt diferents entre ells.

11. Principalment Heinrich VON TREITSCHKE (1834-1896), Heinrich VON SYBEL (1817-1895), Friedrich Christoph DAHLMANN (1785-1860), Ludwig HAUSER (1818-1867), Johann Gustav DROYSEN (1808-1884). Però també obres de Theodor MOMMSEN (1817-1903) i de MAX DUNCKER (1811-1886).

Aquests historiadors produeixen obres-clau que divulguen les típiques tesis conservadores i nostàlgiques, però al mateix temps agressives i nodrides de tendències expansionistes, les quals trobaran un eco important en la població, tot afeblint encara més els pocs elements humanistes i igualitaris del patriotisme.

Els temes principals d'aquest missatge nacionalista són els següents:

L'aliança entre la noblesa i els liberals és presentada com l'única via assenyada cap a la unificació nacional.¹² El manteniment del poder polític de la noblesa protegiria el país del caos que amenaça Europa a causa de l'agitació obrera, garantiria als liberals el lliure desenvolupament econòmic i assignaria als obrers el seu lloc, és a dir, a baix de la piràmide social,¹³ Aquesta aliança seria d'una banda un tret específic de la història alemanya, i fins i tot un tret de caràcter inherent al poble alemany, que li estalviaria els excessos que altres no han pogut evitar, però seria, d'altra banda, també un exemple per tots els pobles.

L'absència de revolució, com per extensió, l'absència de reivindicacions socials, de moviments populars i de conflictes en general esdevé en aquest context un ideal de societat obertament afirmat.¹⁴ Cada conflicte trobaria la seva limitació en la persona del salvador carismàtic,¹⁵ representat pel príncep, per Bismarck o per la imatge del patriarca paternal, el rei de Prússia i més tard Kaiser. Això fa que els alemanys de l'Imperi no coneguin, fins al 1918, l'experiència d'una cultura política adulta i independent. A aquest nivell ja apareix el mite d'una via específicament alemanya cap a la modernització de la societat, aplicable tant en el marc polític com en l'econòmic, que evitaria els desbordaments a la francesa. En la lògica d'aquesta via, les revolucions i les reivindicacions són realitzades només «*von oben*», des de dalt, és a dir pel poder polític.

La supremacia atorgada a la noblesa en el funcionament de l'estat aboca a les consignes «*Einheit vor Freiheit*», la unitat abans que la llibertat, i «*Freiheit durch Einheit*», la llibertat a través de la unitat,¹⁶ tesi defensada pels «nacional liberals», que subordinen la noció de democràcia a la d'unitat nacional.¹⁷ Als que pensen que el Reichstag, l'únic element democràtic de les institucions, no pot garantir tot sol el joc democràtic, el poder respon que la veritable democràcia germànica s'autolimita. La historiografia oficial de l'època intenta fer creure que existeix una forma alemanya de democràcia, que trobaria la seva expressió en les institucions del Reich, on la representació popular, el Reichstag, roman sota l'estreta vigilància d'institucions d'inspiració neoabsolutista, el que evitaria el caos en cas de dificultats polítiques.

12. H. VON SYBEL, *Rheinprovinz*, Düsseldorf, 1847 i H. VON TREITSCHKE, «Das constitutionelle Königium in Deutschland», 1869, dins: *Historische und politische Aufsätze*, tom 3, Leipzig, 1897.

13. H. VON TREITSCHKE, «Der Sozialismus und seine Gönner», dins: *Zehn Jahre Deutscher Kämpfe*, Berlin, 1879.

14. H. VON SYBEL, *Geschichte der Revolutionszeit von 1789 bis 1795 i Die Begründung des Deutschen Reiches*, 1889.

15. Vegeu les obres contemporànies sobre Alexandre (Droysen), Cèsar (Mommsen) i Napoleó.

16. K. VON ROTTEK (1775-1840), historiador i polític badès, va declarar després de la revolució de 1830: «M'estimo més la llibertat sense unitat que la unitat sense llibertat»; dins H. VON ROTTEK, *Das Leben Karl von Rottecks*, 1843.

17. H. VON TREITSCHKE, «August Ludwig von Rochau», dins: *Historische und politische Aufsätze*, Leipzig, 1897.

El mite de la guerra purificadora, present gairebé en totes les doctrines nacionalistes europees, pren aquí una forma particularment aguda i agressiva, car s'hi ajunten la lògica neofeudal i per tant annexionista de la noblesa i la d'una burgesia buidada dels seus ideals humanistes i que està disposada a jugar la carta de l'expansió econòmica il·limitada.¹⁸

La política dels enemics interiors, la «*Reichsfeindpolitik*», vol reforçar la cohesió de la societat a l'entorn dels seus dirigents oposant «*in-group*» a «*out-group*». A Prússia i al Reich les tesis nacionalistes justifiquen el rebuig social i polític dels socialistes, dels militants catòlics (només fins als anys 80), de les minories nacionals, alsacianolorenesa, polonesa, danesa, sòraba i dels jueus. Els alsacians-lorenesos de llengua germànica són igualment classificats dins de la categoria dels enemics interiors, car persisteixen a identificar-se amb els valors de la revolució i de les institucions franceses.

Els historiadors de la «*Kleindeutsche Schule*» tenen una responsabilitat particularment greu en la difusió de l'antisemitisme racial a Alemanya. Els atacs antisemites d'aquests historiadors, i sobretot els de Treitschke,¹⁹ són incomparablement més violents que els que s'atreveixen a formular els representants d'altres disciplines o del món polític.

És evident que aquesta política dels enemics interiors prepara la visió antiigualitària global de la societat alemanya en particular i del món en general i que conduirà a la ideologia imperialista de la «*Weltpolitik*».²⁰

Els precursors dels grans debats

A l'època de l'Imperi els historiadors són funcionaris i la lògica nacionalista considera que estan al servei de l'Estat, és a dir que han de representar i de defensar les bases del sistema estatal. Els funcionaris són «*staatstragend*», portadors de l'Estat, pilars de l'estructura estatal, i per això no pot existir la llibertat de càtedra. El sistema bismarckià i després wilhelminià demana a l'historiador que respecti la «*Geschichte*» als «*Lehrmeisterin*», la història com a «*magister vitae*», i que ofereixi l'ensenyament d'una «*identitätsbildende Geschichte*», una història formadora d'identitat nacional que confirmi, evidentment, les tesis oficials de l'Estat.

Els historiadors de la universitat imperial van respectar generalment aquesta exigència, però es poden assenyalar dos casos interessants de contestació indirecta i gairebé involuntària, relatats per George G. Iggers.²¹ Es tracta d'un breu debat entre Dietrich Schäfer, historiador que defensa les tesis oficials, i Eberhard Gothein, el qual demana el 1889 que la historiografia alemanya s'obri a consideracions socioculturals²² i a la «*Lamprecht-Debatte*». L'historiador Karl

18. H. VON TREITSCHKE, *Politik, Vorlesungen*, tom 1 i 2, Leipzig, 1898.

19. H. VON TREITSCHKE, *Deutsche Kämpfe, Neue Folge, Schriften zur Tagespolitik*, Leipzig, 1896.

20. H. VON TREITSCHKE, *Politik*, tom 1, 106 o tom 2, 569.

21. G. G. IGGERS, *Geschichtswissenschaft...*, 26-28.

22. D. SCHÄFER, *Das eigentliche Arbeitsgebiet*, 1888 i E. GÖTHEIN, *Aufgabe der Kulturgeschichte*, 1889.

Lamprecht provoca el 1891 amb la publicació del seu llibre *Deutsche Geschichte* una discussió violenta, on els seus col·legues l'acusen d'acostar-se a les tesis materialistes i fins i tot marxistes. En realitat Lamprecht no és més revolucionari que els seus col·legues i s'identifica perfectament amb la monarquia, però pensa que la historiografia podria utilitzar, sense perill per a l'Estat, informacions socioculturals, i que aquesta via podria facilitar la integració social dels obrers dins de l'Estat monàrquic, en lloc de marginar-los. En aquest sentit Lamprecht se situa en una línia més imperialista, més a prop de la «Weltpolitik» que els altres.

Aquests dos debats són d'una certa manera els precursors dels altres grans debats que es produiran 60 o 70 anys més tard, però no tenen cap influència decisiva sobre les institucions de ciències històriques a la universitat imperial.

La República de Weimar, en canvi, hauria pogut ser un terreny molt favorable per una crítica de la historiografia tradicional, però els 15 anys que va durar no van ser suficients per a dur a terme aquest treball. Trobem, però, en aquesta època un començament de reflexió important amb els escrits d'Eckhard Kehr el 1929.²³ Kehr proposa abandonar el «Prinzip der Außenpolitik», el principi de la política exterior, que redueix la història a un joc diplomàtic, i prendre en compte la importància de la política interior. A més, proposa la tesi del «desenvolupament desigual» d'Alemanya des de l'estat dels Hohenzollern al segle XVIII i constata que la industrialització es realitza a Alemanya «im Gehäuse des traditionellen Obrigkeitsstaates», «dins de la capsca de l'Estat autoritari tradicional», que conserva els valors d'una societat i d'una cultura preindustrials. Tenim aquí, els primers elements de reflexió que caracteritzen més tard la tesi del Sonderweg. Però aquest treball no influirà la historiografia alemanya fins després de la Segona Guerra Mundial, de la mateixa manera que les teories del sociòleg Max Weber, que tampoc arriben a fer trontollar la fortalesa de la historiografia universitària.

La historiografia nacionalsocialista és un problema a part. S'inscriu a la tradició irracionalista de la «Weltpolitik» i del pangermanisme d'abans de la Primera Guerra Mundial i és molt poc estudiada a Alemanya. Els uns la consideren «absurda», el que esdevé un pretext per afirmar que no és un objecte d'investigació seriós, els altres la ignoren amb vergonya i arriben finalment a la mateixa conclusió que els primers. Entre 1933 i 1945 hi ha una producció historiogràfica, però vistes les característiques de «l'Estat racial», evidentment no existeix cap debat historiogràfic.

La cesura del 1945 tampoc no provoca els tan necessaris debats. L'Alemanya ocupada i més tard la República Federal es queden immobilitzades dins de la guerra freda i els debats desapareixen darrere les condemnes a la persona d'Adolf Hitler, tot afirmant que, globalment, la població «no ho sabia», «man wußte es nicht», sense precisar què significa aquest «ho» tan abstracte i teòric.

La historiografia de la República Democràtica pren un altre camí.²⁴ El marxisme oficial exigeix una reorganització de les ciències històriques obrint-les al marxis-

23. E. KEHR, *Englandhaß und Weltpolitik*, 1928. Vegeu també: H.-U. WEHLER, *E. Kehr und das Primat der Innenpolitik*, Berlin, 1965.

24. G. G. IGGERS, «Einige Aspekte neuerer Arbeiten in der DDR über die neuere deutsche Geschichte», *Geschichte und Gesellschaft*, 1988, fascicle 4.

me i per tant a raonaments econòmics. Sota aquesta òptica, el nazisme s'integraria lògicament dins de l'evolució del capitalisme i de l'imperialisme. Però, malauradament, la interpretació restrictiva que es fa de les tesis marxistes frena i limita els guanys; privilegiant, per exemple, la història dels dirigents dels moviments obrers en detriment dels estudis sobre els moviments mateixos. Dit això, un gran nombre d'obres representen un immens pas endavant, com per exemple, les de l'historiador Jürgen Kuczynski.

Moltes obres de l'Alemanya de l'Est pateixen tanmateix d'un contrasentit imperdonable. La ideologia oficial considera que els responsables de la pujada del nazisme van ser «els altres»; l'anàlisi es limita, doncs, exclusivament als altres, el que exclou una autoanàlisi.

Tant a l'Oest com a l'Est, tothom s'instal·la, doncs, en certituds, fingides o no, el que impossibilita qualsevol debat.

Aquesta situació canvia fonamentalment amb l'arribada als anys 60 d'una altra generació a les universitats de l'Alemanya Occidental, una generació que no va estar implicada amb l'època del nazisme i que és fortament influïda per l'escola de Frankfurt, Horckheimer i Adorno, i que redescobreix les obres de Hegel, Marx, Max Weber i Lukács. En aquest nou ambient, creat per la «*Neue Linke*», la nova esquerra, els joves historiadors descobreixen la pluridisciplinarietat que transformarà profundament l'edifici de les ciències històriques a Alemanya.

La Fischer-Kontroverse i la Neue Sozialgeschichte

L'historiador Fritz Fischer publica el 1961 *Der Griff nach der Weltmacht*. Fischer aborda per primera vegada el tabú més gran de l'època de la guerra freda, en qüestionar-se l'aparició *ex nihilo* d'Adolf Hitler. En efecte, les tesis oficials presenten el nazisme com una mena d'accident de la història alemanya, una presa de poder inexplicable per la qual la historiografia alemanya tradicional utilitza el terme ambigu de «*Machtübernahme*», traspàs de poder.

El llibre encara no presenta una anàlisi completa d'aquesta problemàtica, però l'estudi dels objectius de guerra d'Alemanya abans de la Primera Guerra Mundial, en els quals es manifesten tendències expansionistes i annexionistes totalment desmesurades, mostra clarament les similituds amb la política nacionalsocialista.

En efecte, des dels anys 80 del segle passat, publicistes, economistes, filòsofs i historiadors afins al poder imperial intenten sobrepassar-se els uns als altres publicant projectes de reorganització de l'espai centreeuropeu a favor d'Alemanya en cas de guerra victoriosa. L'annexió d'immensos territoris a l'oest i sobretot a l'est de les fronteres del Reich seria la condició per a transformar l'Imperi wilhelminià en Imperi mundial. Aquests plans de política-ficció esdevenen cada vegada més immoderats durant els 10 anys que precedeixen la guerra de 1914 i inclouen projectes com desplaçaments de poblacions senceres, germanitzacions forçades i creació d'espais «buits» per la colonització alemanya.

Fischer subratlla la continuïtat entre el «pangermanisme»²⁵ i el nacionalsocialisme i enfonsa d'aquesta manera la visió de l'«accident hitlerià», presentant, per a il·lustrar les seves tesis, nombrosos documents indiscutibles.²⁶ Davant aquestes evidències els seus adversaris, gairebé tot l'«*establishment*» de les ciències històriques alemanyes de l'època, li retreuen una orientació ideològica antipatriòtica. En altres termes, un historiador alemany, digne del seu nom, no tindria dret «a embrutar el seu niu», «*sein Nest zu beschmutzen*».

De la «*Fischer-Kontroverse*» sorgeixen tres evidències. Primer, que la historiografia de l'Alemanya de l'Oest va rebutjar, des de 1945 fins a Fischer, analitzar els orígens del nazisme per raons ideològiques; segon, que les ciències històriques alemanyes patien un retard considerable; i tercer, que es podia suposar l'existència d'un «dèficit democràtic» dins de la història alemanya dels segles XIX i XX.

Per les raons citades, la història social no apareix a Alemanya abans dels anys 60 i la seva aparició està en relació directa amb la necessitat urgent d'explicar per fi els crims nacionalsocialistes i descriure científicament el «*Sonderweg*». Els seus punts de partença són justament la «*Fischer-Kontroverse*» i la republicació de les obres d'Eckhard Kehr sota la iniciativa de Hans-Ulrich Wehler en 1965.

Segons Iggers,²⁷ la història social alemanya s'orienta cap a una lectura weberiana de Marx, tenint en compte les crítiques de Horckheimer i d'Habermas, el que li permet afirmar que la ciència està enllaçada amb valors polítics, és a dir que la industrialització compresa com a element principal de la modernització econòmica «amb la seva revolució econòmica permanent, la seva transformació institucional i els seus canvis socials, correspon a una evolució cap a una societat de ciutadans lliures i adults».²⁸ La història social defensa, doncs, sense reserves la noció de modernitat i de progrés a una època on la resta d'Europa comença a qüestionar aquests termes.

La principal tasca de la història social seria la de descobrir perquè la modernització es va realitzar a Alemanya de forma diferent que a la resta d'Europa i perquè va concloure al 1933. En altres termes, perquè hi va haver modernització parcial o desigual.

Les crítiques formulades pels historiadors conservadors es poden resumir en dos punts. Primer, el retret ja formulat arran de Fischer, és a dir que l'historiador hauria de participar a la formació d'una identitat alemanya estable i tradicional. La «*Neue Sozialgeschichte*»,²⁹ la «nova història social», en canvi, desestructuraria

25. El pangermanisme, moviment ideològic que es crea a partir de finals del segle XIX a l'entorn de la Lliga pangermànica (Alldeutscher Verband) no es limita a voler agrupar els alemanys com indica el seu nom.

26. A. SYWOTTEK, «Die Fischer-Kontroverse. Ein Beitrag zur Entwicklung des politisch-historischen Bewußtseins in der Bundesrepublik», dins I. GEISS i J. B. WENDT, *Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhunderts*, Düsseldorf, 1973. També G.G. IGGERS, *Geschichtswissenschaft...*, 55-56.

27. Vegeu la descripció detallada: G. G. IGGERS, *Geschichtswissenschaft...*, 54-63.

28. H.-U. WEHLER, *Das Deutsche Kaiserreich 1871-1918*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1983, 19.

29. Els principals membres són Hans-Ulrich WEHLER, Bielefeld; Heinrich August WINKLER, Freiburg; Hans-Jürgen POHLE, Münster i Jürgen KOCKA, Bielefeld. L'exposició dels objectius es troba en els articles següents: H.-U. WEHLER, *Geschichte und Soziologie*, Köln, 1972 i *Geschichte und*

aquesta identitat formada des del segle XIX i desorientaria els alemanys, destruint el «*Gesundes Volksbewußtsein*», la consciència popular sana, sota la influència marxista. El segon tret és d'ordre pseudometodològic. Els resultats de les investigacions de la història social serien intel·ligibles per la introducció d'elements econòmics, sociològics i estadístics; es formaria una història per a especialistes que exclouria tots aquells que haurien de ser els destinataris primers d'una història formativa, el poble alemany.

Cal afegir que els debats metodològics, tan freqüents a França, són gairebé absents a Alemanya. Quan apareixen, sempre tenen un rerefons ideològic predominant. Unes de les poques excepcions seria el debat entre la «*Alltagsgeschichte*», la història de «cada dia» i la nova història social als anys 80 il·lustrada per Miguel de Toro.³⁰

Malgrat les crítiques, la nova història social trenca definitivament el monopoliisme de la investigació i de l'ensenyament de la història a Alemanya, sobretot a partir de la creació de la Universitat de Bielefeld el 1971, la qual esdevé un centre d'investigació interdisciplinària.

El «Historikerstreit»

El «*Historikerstreit*», la baralla dels historiadors, comença oficialment amb la publicació d'un article del filòsof Jürgen Habermas,³¹ en reacció als treballs de Nolte, Hillgruber i Stürmer.

L'historiador Ernst Nolte publica el 6 de juny de 1986 un article titulat «El passat no vol passar» a la «*Frankfurter Allgemeine Zeitung*», en el qual proposa essencialment dues tesis. Primer, estableix una relació de causalitat entre els assassinats racistes dels nazis i els assassinats de «classe» del comunisme i es pregunta si Hitler no hauria comès les atrocitats «asiàtiques», perquè es considerava com a víctima potencial d'un eventual acte «asiàtic» de Stalin. Es demana si «l'arxipèlag del Gúlag no va precedir Auschwitz».³² Segon, proposa comparar sistemàticament les atrocitats nazis amb altres atrocitats, com els crims estalinistes o els de Pol Pot.

És important constatar que Nolte no avança aquestes dues tesis per a engegar un debat, ans al contrari per a tancar-ne un altre. Diu que és necessari arxivar definitivament la discussió a l'entorn del nazisme i del «*Sonderweg*», car aquesta ja ha durat massa.

Ökonomie, Köln, 1973. J. KOCKA, «Theorien in der Praxis des Historikers. Einleitende Fragestellungen», *Geschichte und Gesellsc:haf*, Sonderheft 3, 1977.

30. F. MIGUEL DE TORO, «Historia social de la resistencia alemana al nazismo», *Historia Social*, 26, València, 1996, 129-140.

31. J. HABERMAS, «Eine Art Schadensabwicklung. Apologetische Tendenzen in der deutschen Zeitgeschichtsschreibung», *Die Zeit*, 11 de juliol de 1986.

32. E. NOLTE, *Der europäische Bürgerkrieg 1917-1945. Nationalsozialismus und Bolschewismus*, Berlin, 1987. Aquest llibre completa l'article del 6 juny de 1986.

L'historiador Andreas Hillgruber publica poc temps després de l'article de Nolte un llibre³³ amb dos articles, l'un sobre el genocidi nazi i l'altre sobre l'expulsió dels alemanys dels territoris de l'Est després de 1945. A la presentació, Hillgruber estableix paral·lels entre els dos esdeveniments. L'expulsió dels alemanys no és presentada com una conseqüència de les atrocitats comeses a l'Europa de l'Est per l'exèrcit, sinó com una atrocitat històricament independent i comparable a Auschwitz.

L'historiador Michael Stürmer publica el 17 de juny de 1986 un article titulat «Recerca de la memòria perduda»³⁴ en el qual exhorta els historiadors alemanys a no oblidar llur tasca ancestral de formar la identitat alemanya i de no perdre el contacte amb la interpretació clàssica de la història alemanya.

Stürmer s'havia fet un nom un any abans amb la publicació d'un article³⁵ que subratllava la preponderància de les consideracions geopolítiques en el funcionament de la història. L'element geopolític que hauria determinat d'una manera decisiva la història alemanya seria la seva «Mittellage», la seva posició geogràfica al centre d'Europa.

És en aquesta situació que Habermas publica el seu article, esdevingut famós a Alemanya, en el qual acusa Nolte, Hillgruber i Stürmer, des del punt de vista d'un filòsof, d'intentar esborrar tots els progressos històrics, polítics i ideològics, acompanyats des de fa vint anys, i de voler banalitzar i relativitzar la responsabilitat de l'Alemanya nacionalsocialista. Els acusa, a més, de voler desculpabilitzar el nacionalsocialisme quan afirmen que les atrocitats nazis són només una reacció, que no són pitjors que altres o que només són provocades per la «tràgica posició geogràfica». Aquesta desculpabilització serviria per a cloure definitivament el capítol del passat torbador i els alemanys podrien, a la fi, esdevenir de nou una nació orgullosa, «eine selbstbewusste Nation». Segons Habermas, aquest retorn a les temptacions germanitzants del «Sonderweg» és perillós, la República Federal hauria de cultivar la seva «Westbindung», els lligams amb l'Occident, l'única garantia d'un futur democràtic.

A partir d'aquest moment, la «baralla dels historiadors» mobilitza no només historiadors, sinó també sociòlegs, filòsofs i escriptors, primer a Alemanya, després a altres països d'Europa, a França, a Itàlia, a Polònia i Rússia. La millor presentació del cas és sense dubte la de Hans-Ulrich Wehler publicada el 1988.³⁶ Una presentació completa de la recepció francesa i italiana es troba a l'article de Francesc Vilanova, *La historiografia a debate*.³⁷

De Kehr a Fischer i gràcies a la nova història social, l'estudi del «Sonderweg» i del dèficit democràtic en la història alemanya va prendre cos. Un nombre creixent

33. A. HILLGRUBER, *Zweiterlei Untergang*, Berlin, 1986.

34. M. STÜRMER, «Suche nach der verlorenen Erinnerung», *Das Parlament* 36, N° 20/21, 1986.

35. M. STÜRMER «Dissonanzen», *Neue Züricher Zeitung*, 2/3 de març de 1985.

36. H.-U. WEHLER, *Entsorgung der deutschen Vergangenheit. Ein polemischer Essay zum «Historikerstreit»*, München, Beck, 1988.

37. F. VILANOVA I VILA-ABADAL (UAB), *La historiografia a debate: de Ernst Nolte a Daniel Goldhagen*, Barcelona, inèdit, 1997.

d'historiadors, d'intel·lectuals i una part important de l'opinió pública van acceptar la *Aufarbeitung*, un treball analític, de la història alemanya. Com assenyala Vilanova al seu article, la contraofensiva dels historiadors conservadors s'inscriu perfectament dins de l'ambient de l'era Kohl, que es caracteritza en general per un retorn cap als valors «perduts».

Però, en un primer temps, entre 1986 i 1989, aquesta contraofensiva no va tenir els efectes que esperaven els seus autors. És cert que les condicions no eren favorables, la República Federal encara no s'havia «empassat» la República Democràtica i els sistemes comunistes encara no s'havien esfondrat. D'altra banda el «camp conservador» s'havia desqualificat ràpidament, incapaç de presentar nous fets historicocientífics per a alimentar un debat seriós. A més, les afirmacions delirants de Nolte que continuava insistint que Hitler havia estat traumatitzat pels rumors sobre la utilització de la tortura de la gàbia de rates a les presons de Stalin, no li facilitaven la tasca.

D'aquesta manera uns quants punts fonamentals per la comprensió del nazisme quedaven ben clars.

L'antimarxisme fanàtic dels nacionalsocialistes sortia ben bé del bagatge nacionalista bismarckià que veia en els «rojos» un perill per a l'estat, i no d'una reacció d'Adolf Hitler a la Revolució Russa i la guerra de classes a la Unió Soviètica.

El socialdarwinisme primitiu i racista plantava evidentment les seves arrels en el nacionalisme alemany, en les seves escales de valors germanoprussianes, reforçades a l'època de la «*Weltpolitik*» de 1900 a 1918.

El deliri antisemita de Hitler i dels nazis provenia directament de l'antisemitisme alemany i austríac que advocava des de la fi del segle XIX primer per l'exclusió i després per «l'eliminació» dels jueus.³⁸

La síndrome antidemocràtica, antiliberal i antiparlamentària no era una invenció dels nazis, sinó una herència dels conservadors alemanys, molt de temps abans de la Primera Guerra Mundial.

El nacionalsocialisme va poder desenvolupar-se sobre la base de tota mena de comportaments nats del nacionalisme del segle XIX, com la «*Obrigkeits- und Untertanenmentalität*», la predisposició a acceptar naturalment i sense crítica les relacions d'autoritat en el marc de la jerarquia social, comportament heretat del feudalisme prussià, o com el militarisme de l'Imperi i l'admiració pels personatges carismàtics. Ho van facilitar també experiències recents, com la de la guerra, la nació en armes, la guerra total a partir del 1916, la davallada de la desfeta, l'abandonament forçat dels objectius de guerra, la llegenda de la punyalada a l'esquena de l'exèrcit traïcionat pels polítics, el tractat de la vergonya de Versalles, les conseqüències de les reparacions i de la inflació i la força destructiva de la crisi econòmica de 1929.

38. Vegeu el programa del partit alemany-social de setembre 1899 dins W. MOMMSEN, *Deutsche Parteiprogramme*, München, 1960.

Abans de Goldhagen

Després de la caiguda del mur de Berlín i la desaparició dels règims comunistes el «*Historikerstreit*» entra en una nova fase. L'historiador Wolfgang Wippermann diu que «de moment no hi ha cap vencedor, però el combat per l'hegemonia cultural del present, passant per l'anàlisi del passat, continua, la qüestió de la responsabilitat no és resolta ni obsoleta».³⁹

Aquesta nova discussió es desenvolupa a l'entorn de quatre temes diferents.

Primer, assistim a un retorn de les teories dels totalitarismes que posen al mateix nivell comunistes i nacionalsocialistes. Tot i que alguns autors van intentar «cientifitzar» el terme de totalitarisme, com per exemple Hannah Arendt,⁴⁰ la majoria d'aquestes teories és l'obra de politòlegs, com Carl Joachim i Zbigniew Brzezinski⁴¹ i semblen més instruments de combat polític que teories científiques. Els debats del «*Historikerstreit*» van subratllar la singularitat i l'unicitat d'Auschwitz que es basa abans de tot en la constatació que la «*shoa*» no és un problema tècnic, ni un problema històric, sinó un problema ètic, car les massacres van tenir lloc a un país que es volia civilitzat i cristià. Però malgrat això, podem veure que els historiadors comparativistes ocupen, des de la caiguda del Mur, el davant de l'escena, com els alemanys Imanuel Geiss⁴² i Karlheinz Weißmann⁴³ o els americans com Richard C. Raak⁴⁴ i Martin Malia.⁴⁵

Les intencions polítiques dels comparativistes esdevenen encara més evidents amb la «nova investigació» sobre la RDA que, en el fons, apunta, abans de tot, una bagatel·lització del règim nazi mitjançant comparacions històricament forçades entre el règim de l'Alemanya de l'Est i el nazisme, entre Hitler i Honnecker, entre Auschwitz i la presó de Bautzen, la Gestapo i la Stasi, com a l'ocasió de les preses de posició públiques de Rainer Eckert⁴⁶ o d'Ernst Nolte,⁴⁷ i en el llibre de Klaus Schröder i Jochen Staat.⁴⁸

Segon, s'observa un ressorgiment de la tesi sobre la «tràgica» posició geogràfica d'Alemanya. Però, contràriament a Stürmer, els joves geopolítics⁴⁹ es refereixen obertament als pares de la geopolítica, Friedrich Ratzel, Rudolf Kjelléns, Halford Mackinders i Karl Haushofer, les tesis dels quals havien estat rebutjades

39. W. WIPPERMANN, *Wessen Schuld? Vom Historikerstreit zur Goldhagen-Kontroverse*, Berlin, Elefant Press, 1997, p. 127.

40. H. ARENDT, *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*, Frankfurt, 1951.

41. C. JOACHIM i Z. BRZEZINSKI, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge, 1955.

42. I. GEISS, *Historikerstreit*, Bonn, 1992.

43. K. WEISSMANN, *Rückruf in die Geschichte. Die deutsche Herausforderung*, Berlin, 1992.

44. R. C. RAAK, *Stalin's drive to the West, 1938-1945. The Origins of the Cold War*, Cambridge, 1995.

45. M. MALIA, *Vollstreckter Wahn. Rußland 1917-1991*, Stuttgart, 1994.

46. R. ECKERT, «Verkürzung der historischen Perspektive», *Der Tagesspiegel*, 15 de setembre de 1996.

47. E. NOLTE, «Die fortwirkende Verblendung», dins *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 22 de febrer de 1992.

48. K. SCHROEDER i J. STAAT, *Der diskrete Charme des Statut Quo. DDR-Forschung in der Ära der Entspannungspolitik*, Berlin, 1992.

49. Per exemple Wolf D. Gruner, Gregor Schöllgen i Wolf Jobst Siedler.

unànimement després del 45 perquè van ser utilitzades ideològicament durant el nazisme per a justificar, «científicament», les expansions territorials sota la consigna de «*Lebensraum*», espai vital, «*Deutsches Mitteleuropa*», Europa central alemanya, «*Einkreisung Deutschlands*», el setge d'Alemanya, «*Kampf ums Dasein*», lluita per la vida, «*Raum im Osten*», l'espai a l'est, i altres termes heretats de la *Weltpolitik* de 1910. A més, les consideracions geopolítiques no serveixen només per a excusar el passat, sinó també per a legitimar una eventual política de gran potència de la RFA en el futur.

Tercer, es pot observar la multiplicació d'obres que qüestionen la responsabilitat alemanya en el desencadenament de la Segona Guerra Mundial. De Joachim Hoffmann,⁵⁰ passant per Klaus Hildebrandt⁵¹ i Nolte⁵² fins a Werner Maser, els llibres intenten provar que Stalin, o encara els polonesos, haurien preparat una guerra ofensiva per provocar Hitler, el qual finalment va veure's obligat a desencadenar una guerra preventiva.⁵³

El quart tema se centra a l'entorn de la qüestió de la modernitat del Tercer Reich. Fins ara, l'opinió popular, que Hitler no només va matar jueus, sinó que també va construir autopistes, no era considerada un tema seriós en el marc de les universitats. Però, des del principi dels anys 90 es multipliquen els llibres que subratllen els suposats aspectes progressistes, igualitaris, solidaris i, doncs, moderns del règim nazi, com per exemple el recull de Backes, Jesse i Zittermann,⁵⁴ titulat *Les ombres del passat*.

Dins d'aquest debat reapareixen les opinions d'antics dignataris del nazisme que van publicar llurs memòries als anys 70 i 80. L'antiga responsable del Reich per les dones, la «Reichsfrauenführerin» Gertrud Scholtz-Klink, per exemple, afirma al seu llibre⁵⁵ que la política nazi respecte a les dones va ser emancipadora i moderna. Igualment els nombrosos escrits d'Albert Speer, un dels confidents de Hitler, s'inscriuen en aquesta lògica. Els responsables nazis no hi apareixen com a assassins o ideòlegs, sinó com a tecnòcrates i mànagers, víctimes de la «*Dämonie der Technik*», de la tècnica demoníaca.

Aquesta última idea es completa, dins d'un marc ideològic diferent, pel debat provocat per la publicació del llibre del sociòleg polonès, Zygmunt Baumann⁵⁶ que afirma que no van ser els «alemanys», sinó «*die Moderne*» que va crear les bases de la «*shoa*». Evidentment, aquesta anàlisi va ser ben rebuda pel camp «revisionista» i acollida amb reticències pels historiadors de la història social, que temien que vint anys d'investigació sobre la història alemanya i el «*Sonderweg*»

50. J. HOFFMANN, «Die Sowjetunion bis zum Vorabend des deutschen Angriffs», *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*, Stuttgart, 1983.

51. K. HILOBRANT, «Krieg im Frieden und Frieden im Krieg. Über das Problem der Legitimität in der Geschichte der Staatengesellschaft 1931-1941», *Historische Zeitschrift*, 1987, pp. 1-28.

52. E. NOLTE, *Der europäische Bürgerkrieg...*

53. Molts llibres sobre les relacions d'Alemanya amb els seus veïns de l'est, vegeu la bibliografia dins W. WIPPERMANN, *Wessen Schuld ?...*

54. U. BACKES, E. JESSE, R. ZITTELMANN (ed.), *Die Schatten der Vergangenheit. Impulse zur Historisierung des Nationalsozialismus*, Frankfurt, 1990.

55. G. SCHOLTZ-KLINK, *Die Frau im Dritten Reich*, Tübingen, 1978.

56. Z. BAUMANN, *Dialektik und Ordnung. Die Moderne und der Holocaust*, Hamburg, 1992.

podrien desaparèixer, com en un joc de mans, darrere d'aquesta tesi, jutjada simplificadora. En aquest context, es publica el llibre de Goldhagen.

«Goldhagen-Kontroverse» i l'exposició sobre l'exèrcit alemany

La tesi central del llibre de Daniel Jonah Goldhagen *Els botxins voluntaris de Hitler*⁵⁷ és senzilla. Els membres dels batallons de policia, els guardes dels camps de treball i els guardes acompanyants de les marxes de la mort haurien estat els botxins voluntaris de Hitler i haurien assassinat els jueus amb fervor fanàtic. Goldhagen presenta aquests homes com alemanys «normals i corrents», moguts per un antisemitisme «eliminador» que estaria, des de fa temps, profundament arrelat dins de la cultura alemanya.

Aquesta tesi de la continuïtat de l'antisemitisme alemany no és nova i ha estat desenvolupada en altres obres.⁵⁸ Dit això, Goldhagen va rebre nombroses i dures crítiques, tant pel que respecta a la forma com al contingut, a tot Europa Occidental i sobretot a França, on Edouard Husson, Philippe Burin, Raul Hilberg, Claude Lanzmann, Pierre Bouretz, Liliane Kandel, Pierre-Yves Gaudard i altres li van adreçar crítiques devastadores.⁵⁹ Notem aquí l'article de la psicoanalista francesa Carole Brami⁶⁰ qui s'oposa, entre altres crítiques, resoludament a la noció de «continuïtat i d'omnipresència» de l'antisemitisme a la història alemanya, subratllant que existeix una similitud de fons entre els antisemitismes alemany i francès. A més, insisteix, citant Shulamit Volkov,⁶¹ en la diferència entre l'antisemitisme literari del segle XIX i l'antisemitisme «de la paraula» de Hitler. Brami denuncia aquí, amb raó, a la tendència de convertir la història en religió «continuista». Ara per ara, caldria verificar si aquesta tesi no sobreavalua la importància de la «paraula» dels dirigents nazis.

A Alemanya, trobem reaccions d'un tipus diferent. Primer, apareixen les reaccions epidèmiques dels «mitjans de comunicació» i del públic intel·lectual.

La reacció violenta de la premsa no es va basar ni en el contingut, ni en la forma. La majoria dels editorials van voler fer creure que la immensa majoria de l'opinió pública alemanya s'oposava, en bloc, al llibre. Durant unes setmanes molts diaris retreien a Goldhagen la seva «còlera bíblica», li recordaven els seus orígens jueus, es parlava de «venjança bíblica» sota els aplaudiments dels «columnistes jueus». El prestigiós setmanari *Der Spiegel* publicava el 15 d'abril de 1996 una

57. D. J. GOLDHAGEN, *Les bourreaux volontaires de Hitler. Les Allemands ordinaires de l'Holocauste*, Paris, 1997.

58. A. BEIN, *Die Judenfrage. Biographie eines Weltproblems*, Stuttgart, 1980. H. GEIVE, *Geschichte des modernen Antisemitismus in Deutschland*, Darmstadt, 1983. J. KATZ, *Vom Vorurteil zu Vernichtung. Der Antisemitismus 1700-1933*, München, 1989. H. A. STRAUSS i N. KAMPE (ed.), *Antisemitismus. Von der Judenfeindschaft zum Holocaust*, Bonn, 1984.

59. Vegeu l'article de F. VILANOVA i VILA-ABADAL, «La historiografia a debate...», 21-26.

60. C. BRAMI, «Les bourreaux volontaires de Hitler», *Bulletin de l'Association de la cause freudienne*, Toulouse, 1999.

61. S. VOLKOV, «Le texte et la parole de l'antisémitisme d'avant 1914 à l'antisémitisme nazi», *L'Allemagne et le génocide juif*, Hautes Études, Gall, 1985.

foto de Goldhagen amb el títol «el botxí»; d'altres condemnaven el seu «racisme», voler reactivar la «culpabilitat col·lectiva» dels alemanys o el pecat original.

L'excessiu mal gust de les acusacions i el baix nivell del debat va fer que els diaris canviessin ràpidament el to. Però les al·lusions antisemites van deixar un regust amarg.

Per contra, la reacció del públic, en la seva majoria intel·lectuals, que s'amuntegà als debats públics, col·loquis i conferències va ser totalment diferent. L'autor va ser aclamat sistemàticament de manera que la premsa va rectificar la seva actitud per arribar a la conclusió que el llibre representava, finalment, una «cesura» important en el debat sobre la «shoa».

L'altra reacció és la dels historiadors. Els neoconservadors es manifestaren molt poc i el debat es va fer exclusivament entre Goldhagen i els historiadors a l'entorn de la història social. Curiosament, les crítiques de fons i de forma són toves i semblen gairebé secundàries. Per exemple, es demanen de quina manera es pot avaluar l'antisemitisme dels membres dels batallons de policia. O si el mètode de Goldhagen, afí al dels estudis d'opinió pública (*samples*), es pot utilitzar en el cas de la «shoa». O encara, si es poden utilitzar els resultats d'interrogacions dels policies realitzades molt de temps després del 45. Altres avancen reserves ideològiques subratllant que Goldhagen oblida sistemàticament les altres víctimes del nazisme, les de l'eutanàsia, els sinti i roma —els gitanos d'Europa central—, les víctimes polítiques i també el fet que els nazis van preveure «l'eliminació» progressiva de 20 a 30 milions d'eslaus a l'est d'Europa.

Però, la veritable gran crítica que travessa d'una manera subjacent tot el debat és la següent: la història social alemanya retreu a Goldhagen que desatengui tots els seus estudis «estructuralistes» que volen provar que la «shoa» «sur» de tot un sistema complex, polític, econòmic, sociològic i ideològic, i que tot ha de ser estudiat fins a l'últim detall. És en aquest punt que Goldhagen s'oposa radicalment a «estructuralistes» com Hans-Ulrich Wehler o Hans Mommsen. Mommsen, per exemple, declara que el percentatge d'antisemites convençuts no és, en el fons, important. El que compta són «els mecanismes politicoburocràtics que van realitzar la idea de l'assassinat massiu».⁶² Vist la «*dünne Patina der Zivilisation*»,⁶³ el vernís fràgil de la civilització, aquest fenomen hauria pogut passar també en «altres condicions sociològiques». Segons ell, cal tenir en compte la complexitat de les constel·lacions històriques i la radicalització acumulativa dels fets. Goldhagen, en canvi, pren aquí una actitud clarament «intencionalista», responent que ell s'interessa només per la intenció i els gestos dels homes i dones que van cometre els assassinats. L'estudi d'institucions impersonals i d'estructures abstractes desviaria l'atenció dels assassins. En aquest sentit, Goldhagen respon a l'historiador israelià Moshe Zimmermann, qui li retreu que desatengui les comparacions intereuropees, que aquestes comparacions no li interessin, car la «shoa» va ser comesa a Alemanya i per alemanys. Aquesta actitud intencionalment

62. H. MOMMSEN, «Die Realisierung des Utopischen. Die Endlösung der Judenfrage im Dritten Reich», dins W. WIPPERMANN (ed), *Kontroversen um Hitler*, Frankfurt, 1986.

63. H. MOMMSEN, «Die dünne Patina in der Zivilisation», *Die Zeit*, 30 d'agost de 1996.

radical, sobretot en debats a Alemanya, fa pensar, i ho pensen també Francesc Vilanova⁶⁴ i Philippe Burin,⁶⁵ que el llibre de Goldhagen respon als Nolte i als 10 anys de justificacions, de banalitzacions, de minimitzacions del corrent revisio-nista alemany, subratllant que el projecte d'estat racial seria un projecte espe-cíficament alemany.

Però, seria més exacte dir que Goldhagen respon al mateix temps als estructuralistes que, sense voler negar la unicitat d'Auschwitz i després de vint anys d'investigacions intenses, arriben a la conclusió decebedora que la «shoa» hauria estat organitzada per una «màquina» o una «maquinació». On es troben aleshores les mans assassines? En aquest sentit, alguns historiadors alemanys, com Wolfgang Wippermann, consideren que Goldhagen ha escrit un llibre important en el moment adequat.

Aquest debat entre estructuralistes i intencionalistes pren encara una dimensió nova amb els conflictes a l'entorn de l'exposició sobre els crims de l'exèrcit alemany, organitzada des del 1995 per l'Institut für Sozialforschung d'Hamburg.

Aquesta exposició, preparada amb la participació de molts historiadors alemanys coneguts, aborda un dels tabús més resistents de la història alemanya recent. En efecte, s'ha afirmat durant 50 anys que la Wehrmacht no havia participat en les massacres de la Segona Guerra Mundial, que havien estat comeses exclusivament per les SS. La Wehrmacht hauria combatut valentament sense cometre cap crim. Durant 50 anys tothom sabia que era una afirmació falsa, però era impossible atacar aquest mite públicament.

El balanç dels documents fotogràfics, originaris dels arxius de Koblenz, dels arxius d'estat de Crasnogorsk, dels arxius bielorussos de Djerjinsk i del museu de guerra de Minsk, agrupats a l'entorn de tres temes, «Bielorússia», «6è exèrcit» i «partisans a Sèrbia», és aclaparador.

La guerra hitleriana, com apareix a través dels documents, no era una guerra com les altres, sinó la realització d'un programa d'exterminació racista. A Rússia, a Sèrbia i Grècia, aquesta guerra era una sèrie d'assassinats massius de la població civil amb exterminació dels jueus. Els informes de l'exèrcit alemany proven que els soldats van assassinar, a la Bielorússia ocupada, els jueus per milers amb el pretext que es tractava de partisans potencials. A més dels jueus, els soldats afusellen persones sospitoses, comissaris soviètics, dones en uniforme, gitanos i persones amagades en general. Quan l'exèrcit alemany entra a Iugoslàvia l'abril de 1941 hi viuen 17.000 jueus, un any més tard el país és declarat «judenfrei», lliure de jueus. Les fotos representen execucions d'homes, de dones, amb o sense nens als braços, homes i dones penjats, execucions d'ostatges, darrere dels morts els soldats uniformats, amb grans somriures, preparats per la foto de record enviada ulteriorment als pares o a la núvia.

A Bielorússia, de 10,6 milions d'habitants, 2,2 perden la vida durant l'ocupació alemanya. De 5,7 milions de presoners de guerra soviètics, 3,3 són morts, gairebé el 60%, percentatge únic en les guerres modernes. Els estats majors de l'exèrcit

64. F. VILANOVA I VILA-ABADAL, *La historiografia a debate...*, 24.

65. P. BURIN, «Il n'y a pas de peuple assassiné», *L'Histoire*, n.º 206, gener 1997, 82 i seg.

alemany van declarar al començament de la guerra que els presoners soviètics havien perdut el dret a un tractament garantit per les lleis internacionals. El soldat alemany no seria només un combatent segons les regles de l'art de guerra, sinó el portador d'una idea racial sense pietat.

Aquesta exposició que recorre totes les grans ciutats alemanyes, provoca regularment violents debats polítics sobre el paper de l'exèrcit i el militarisme alemany, debats que es creuen amb els de la «*Goldhagen-Kontroverse*», i que provoquen una mobilització creixent de l'extrema dreta alemanya. En el moment del seu pas per Munic el febrer de 1997,⁶⁶ la premsa s'omple d'insults, d'acusacions i d'amenaçes. Es presenten denúncies contra els organitzadors de l'exposició per ofenses, maledicència, difamació i calúmnies.

D'altra banda, cal reconèixer que l'exposició es converteix en un franc èxit a la ciutat, on 88.000 persones es desplacen per a visitar-la, molt més que a d'altres ciutats.

El debat Walser-Bubis

A Alemanya no hi ha cap «negacionisme» i això es pot explicar fàcilment. A Europa, el negacionisme, és a dir la tendència de negar l'existència de camps d'exterminació i conseqüentment el genocidi dels jueus sempre ha estat lligat a l'extrema dreta i no pas a una determinada escola historiogràfica. Fins ara, aquest negacionisme no ha pogut avançar elements d'investigació nous, però interpreta, a la seva manera, les investigacions ja existents. El negacionista no es pot, doncs, «amagar» darrere fets històrics irrefutables i es queda ràpidament aïllat dins del món acadèmic que li retreu no pas errors d'investigació, sinó les seves interpretacions tendencioses i interessades.

D'aquesta manera ha quedat clar, sobretot després del cas Faurisson a França, que el negacionisme no ajuda a promocionar la imatge d'un científic, al contrari, posa en perill la seva carrera professional. A més, en el context particular d'Alemanya, tendències negacionistes acabarien encara més ràpidament amb la carrera d'un historiador, d'un filòsof o d'un periodista. La «conscienciació» de la «*shoa*» és considerada, malgrat les resistències ja evocades, l'element fundador de la República de Bonn i, fins ara, també de la República de Berlín. Negar la «*shoa*» seria, doncs, fins ara, una manera de negar la legitimitat de l'Alemanya democràtica. El negacionisme és, doncs, a Alemanya, de moment, impensable.

Això no vol dir que no existeixi cap «*Shoa-Debatte*». L'última va començar a mitjan octubre de 1998 i encara no ha acabat.

L'11 d'octubre de 1998, el venerable escriptor alemany, Martin Walser, vell company de ruta de l'esquerra política alemanya, pren la paraula davant «l'elit de la nació» per a denunciar una certa esquerra alemanya que utilitzaria la referència a Auschwitz com una figura retòrica del discurs políticament correcte.

66. Vegeu la història de l'exposició dins Heribert PRANTL (ed.), *Wehrmachtsverbrechen. Eine deutsche Kontroverse*, Hamburg, 1997.

Walser afirma que comença a irritar-se per la «presentació permanent i la instrumentalització de la nostra vergonya» i per la «rutina de la culpabilització».

El 9 de novembre respon a les seves declaracions Ignatz Bubis, el representant de la comunitat jueva alemanya, acusant-lo de ser un «incendiari intel·lectual» i de pronunciar-se a favor d'una cultura de l'oblit. Bubis afegeix que ningú no s'atreveix a citar els dirigents de l'extrema dreta a Alemanya, però que aquesta extrema dreta citarà, a partir d'ara, Walser.

El debat pren formes molt més violentes que el «*Historikerstreit*» amb la publicació de nombrosos articles a la premsa i preses de posició de personatges del món polític i científic, fins al president de la República federal. Cal notar que Ignatz Bubis va rebre nombroses cartes d'insult de caràcter antisemita.

Aquest debat es va fer gairebé sense la participació dels historiadors alemanys i repercutí exclusivament a través de la premsa escrita⁶⁷ o la televisió. És evident, que el debat és abans de tot polític i no històric.

Hans Mommsen,⁶⁸ un dels pocs historiadors que van intervenir en el debat considera que l'enfrontament Walser-Bubis reflecteix les pors d'una generació que no confia en la capacitat de memòria d'una generació jove. Mommsen afegeix que en 50 anys van caure, l'un|després de l'altre, tots els tabús que amagaven la naturalesa del nazisme, començant amb els assassinats dels presos de guerra soviètics, la situació dels «esclaus» de la indústria alemanya, l'arianització dels béns jueus, la participació d'empresaris alemanys a l'economia de guerra i la complicitat dels bancs i companyies d'assegurances. S'ha desvelat el paper de la intel·ligència acadèmica als plans d'invasió de l'Europa de l'Est i la seva participació a la preparació intel·lectual de la «*shoa*». S'han analitzat les raons històriques de la instal·lació de la dictadura totalitària el 1933 i la seva política als territoris ocupats, sobretot les conseqüències de «guerra de races» que Hitler va declarar en 1941. El coneixement cada vegada més profund de l'aparell de destrucció nacionalsocialista va permetre elaborar una imatge més completa del règim nacionalsocialista i, d'aquesta manera, descartar la clàssica sobrevaluació del paper de la SS. L'evidència que les elits polítiques, militars i fins i tot jurídiques van tenir la seva responsabilitat va tornar obsoleta l'expressió simplificadora «*der SS-Staat*».

Mommsen conclou que les generacions joves han interioritzat aquests elements i que es queden més «vacunats» contra l'oblit que la generació anterior. Els joves ja no serien sensibles a l'àntic patriotisme històric, sinó al nou patriotisme «constitucional» habermasià de després del 1945.

El debat Walser-Bubis arriba just després d'un altre petit debat sobre l'oportunitat d'instal·lar un monument a la memòria de les víctimes de la «*shoa*» al nou centre de Berlín que va sacsejar la premsa alemanya durant mesos. Aquest debat es va caracteritzar per nombroses relliscades verbals entre els partidaris i els adversaris del «*Holocaust-Mahnmal*», relliscades que van creuar massa vegades les fronteres d'un antisemitisme a penes amagat.

67. Vegeu la col·lecció d'articles de *Der Spiegel*, n° 49, 30 de novembre de 1998. També *Courrier international*, n° 421 i 424, 1998.

68. Conferència en el marc d'una invitació de la Stiftung Topographie des Terrors a Berlín el 3 de febrer de 1999. Resum important a la *Berliner Zeitung* del 6/7 de febrer de 1999, p. IV.

Ambdós debats tenen dues especificitats que no tenien els precedents. Primer, cal constatar que el desig impetuós de «normalitzar» Alemanya ja no és només el desig d'una part dels historiadors, sinó que emana ara directament de les «élites dirigents» alemanyes, tant de dretes com d'esquerres. Segon, aquests últims, que fins ara sempre es van oposar a arxivar la història, proposen ara una mena d'arxivament «soft» dins de la lògica del «nou realisme» en el marc del govern socialdemòcrata.

El problema de l'emplaçament del futur monument de la «shoa» a Berlín n'és un símbol. Sembla que no se sap molt bé on aparcar la memòria, d'una manera tangible al cor de la nova capital o dins d'un museu tancat.

Conclusió

Els historiadors contestataris dels anys 60 havien tornat a donar vida a les tesis d'Eckhard Kehr que suposaven l'existència d'un dèficit democràtic en el desenrotllament de la història alemanya. Aquestes tesis han estat exposades i analitzades durant 30 anys per historiadors que mai no havien pogut admetre que Hitler «hagués caigut del cel». La teoria del «Sonderweg» ha permès a la historiografia alemanya distanciar-se del seu passat imperial i proposar una teoria, suposadament científica, que explicaria l'autodescomposició de la República de Weimar i també la «shoa». Aquesta tesi ha pogut fer-se una plaça a la universitat i a l'opinió pública alemanyes. Però, al mateix temps, aquesta anàlisi ha estat atacada pels historiadors que defensen una història creadora d'una identitat alemanya tradicional i conservadora. Aquesta oposició entre els dos camps s'expressa a través dels grans debats. El mètode del camp «revisionista» es caracteritza pel desig de banalitzar o d'excusar l'època nacionalsocialista en general i la «shoa» en particular, per la desqualificació de la tesi del «Sonderweg» i del dèficit democràtic. A través d'aquesta rehabilitació progressiva Alemanya podria, per fi, sortir del passat «amb el cap alt» i consagrar-se, de nou, a la seva vocació, és a dir tornar a esdevenir una gran potència a Europa.

A aquesta opinió s'hi oposen tots aquells que pensen, com Habermas, que la «conscienciació» completa de la història alemanya, «shoa» inclosa, és la condició *sine qua non* perquè Alemanya es quedi ancorada en la tradició dels països democràtics, perquè tot desig d'esborrar el passat sense comprendre'l provocaria forçosament un retorn al «Sonderweg».

La teoria del «Sonderweg» és, sense dubte, una peça importantíssima per a la comprensió de la història alemanya dels segles xx i xx. Però, quan s'observa que «bona part del bagatge racial nazi està reapareixent a Europa», hom es pot demanar si aquesta anàlisi és realment suficient. La història social alemanya exclou, conscientment i per tradició, el qüestionament de la noció del progrés automàtic que apareix només, de puntetes, durant el debat sobre Goldhagen. A més, la teoria del «Sonderweg» sembla excessivament lineal i determinista. La seva lògica es troba molt lluny de la recomanació de Josep Fontana quan diu: «unes de les primeres coses que hem d'eliminar de la nostra teoria [...] és la "via única": hem

d'aprendre a pensar el passat en termes d'encreuaments a partir dels quals diverses opcions eren possible, [...].⁶⁹ Això no vol dir que cal apartar els estudis de l'escola de Bielefeld, com ho suggereixen els «revisionistes» o, per altres raons, Goldhagen. La teoria del dèficit democràtic, d'una banda, i el qüestionament de la forma del nostre creixement econòmic de l'altra, no són antagònics. No ho són tampoc les tesis dels estructuralistes i dels intencionalistes. «Totes les activitats humanes han de valorar-se, en darrera instància, pels serveis que rendeixen al conjunt dels homes».⁷⁰ Si les explicacions que donen els historiadors de la «utopia racista» serveixen per evitar que es realitzi de nou, a Alemanya, a Europa o a un altre lloc, aleshores hauran rendit un servei a la humanitat. Si creiem l'anàlisi de H. Mommsen que sembla convençut que els resultats de la investigació històrica han arribat fins a la ment de les generacions joves podem ser optimistes. Malauradament, altres historiadors subratllen que la cultura històrica de les generacions joves europees seria més que deficient. El mateix Mommsen reconeix que nocions com Weimar o Bismarck han esdevingut «*Bildungswissen*», saber teòric sense relació amb la realitat.

69. J. FONTANA, *La història després...*, 120-121.

70. J. FONTANA, *La història després...*, 123.